

АРАБ МАҚОЛАЛАРИДА ЖУҲО ОБРАЗИ: ЛИНГВОПОЕТИК ТАҲЛИЛ.

Имамова Нигора Камолидиновна

Мустақил Тадқиқотчи

Телефон: 94 – 685 – 96 – 49

Аннотация. Ушбу мақола Жуҳо образининг келиб чиқиши, турли халқлар адабиётida tutgan o‘rni, arab manbalarida nodir qo‘lyozmalarda muhim ahamiyat kasb etganligi, uning maqollari, latifalarining nafaqat arab balki ajam xalqlari og‘zaki ijodi rivojida ma‘naviy – marifiy yuksalishida dasturul amal bo‘lganligi, uning adabiy ijodi jamiyatda insonlarning o‘zaro munosabatlarini chuqur falsafiy yoritib bergani bilan o‘zidan yorqin iz qoldirgani dunyo miqyosida Juho durdonalari olimlar nigohida tadqiqotlar misolida namoyon bo‘lmoqda.

Калит сўзлар. Juho, maqol, hikoʻya, latifa, lotoʻyif, navodir, zaroyif, ajiʻba, Afandi, жанр, анекдот, falsafa

Juho obrazining kelib chiqishi haqida: Juho(arabcha:جُحَا) obrazining tarixi va kelib chiqishi VIII-IX asrlarga borib taqaladi. U arab, turk, fors va o‘zbek xalqlari orasida turlicha talqin qilingan. Masalan, arab manbalarida Juho nomi bilan, turkiy xalqlarda esa Nasriddin Afandi sifatida tanilgan[1]. Juho obrazi ilk bor VIII asrda yashagan deb hisoblanuvchi Abu-l-G‘usn Juho bilan bog‘lanadi. Aslida, uning hayotiga oid ma‘lumotlar ancha kam, ammo u haqidagi hazil va hikmatlarga boy latifalar Islom olamida keng tarqalgan[2]. Juho haqidagi latifalarning dastlabki namunalari haqidagi ma‘lumotlar IX–X asrlar adab adabiyoti manbalarida uchraydi. Al-Jahiz (t. 868) o‘zining «Kitab al-Bukhala» va «al-Bayan wa al-Tabiʻin» asarlarida Juho obrazi tilga olingan latifalarni zukkolik bilan ijtimoiy kuzatuvchi sifatida tavsiflaydi[3]. Buyuk olim, “Jorulloh” Allohning qo‘shnisi deya sharaflangan hamyurtimiz Az-Zamaxshariy o‘zining “Al-Mufasssal Fi Sina’at al – A’rab” nomli asarida Juho haqidagi hikoyalar ko‘p ekanligi va aniq yozib bo‘lmasligini ta’kidlagan[4]. Juho latifalariga bag‘ishlangan mustaqil to‘plamlar XI asrda paydo bo‘la boshladi. Bu to‘plamlarning nodir qo‘lyozmalari hozirda Misr Milliy kutubxonasida (Dar al-Kutub al-Misriyya) saqlanayotgan «Akhbar Juha» va Istanbuldagi Sulaymoniya kutubxonasidagi bir nechta o‘rta asr majmualarida saqlanib kelinmoqda. Ibn Shokir al-Maktubning “Uyun al-Tavorix” kitobini hamda ushbu nom bilan Darul-Kutubda saqlanayotgan, 160 hijriyda ro‘y bergan voqealarni o‘zida jamlagan qo‘lyozmada, o‘sha yili Juho nomi bilan mashhur bo‘lgan Dajiyn Abu al-G‘usn bin Sabit al-Yurbuiy al- Basriy vafot etgani yozilgan.

Yana shuni alohida ta’kidlash kerakki, Juho latifalari faqat kulgili shingil hajviya sifatida emas, balki vaqt o’tishi bilan xalq maqollariga aylangan o’ziga xos badiiy material sifatida ham ahamiyatlidir. Kuzatishlar shuni ko’rsatadiki, latifalar odatda dialog shaklida – “So’rashdi... Juho dedi...” tarzida boshlanadi va oxirida qisqa, lekin kuchli ma’noga ega bo’lgan jumla bilan yakunlanadi. Ana shu yakuniy jumla asta-sekin mustaqil ma’no kasb etib, alohida qo’llanila boshlandi.

Maqollar aslida muayyan tajriba va alohida holatlar natijasi bo’lsa-da, bu tajribalarning haqiqati oxir-oqibat abstrakt xarakter kasb etadi, moddiy holatdan ijtimoiy, axloqiy yoki madaniy qoidaga aylanadi. Ular oldin inson duch kelgan vaziyatni va undan chiqarilgan xulosani umumiy iborada ifodalaydi. Biz o’sha tajribani boshimizdan kechirmagan bo’lsak ham, maqolni eshitganda qanoat yoki ruhiy engillik his qilamiz. Shu bois maqollarda ta’limiy xususiyat ham mavjud bo’lib, u nasihat va muayyan xulq-atvorning oqibatidan ogohlantirishni ko’zlaydi. Bu nasihat yoki ogohlantirish xalq maqoli tomonidan dalil sifatida avval boshdan kechirilgan tajriba sifatida taqdim etiladi. Shuningdek, maqollar shaxsiy tajribalarni umumlashtirish orqali hayotni tanqid qiladi. Ko’pincha maqol bizga axloqiy dunyoda kamchilik borligini his ettiradi. Bu esa tajribaviy olamimizda hukmron bo’lgan axloqiy nuqsonlarning aksidir.

Avvalo, Juhoviy (Juho latifalariga ishora qiluvchi)maqollar uchun aniq va farqli ta’rif belgilab olish lozim. Bu maqollarning badiiy xususiyatlari ularni juhoviy ifoda uslubining yana bir ko’rinishi sifatida qabul qilish imkonini beradi. Biroq juhoviy maqollarga xos xususiyatlarni sanab o’tishdan oldin, bir muhim masalaga e’tibor qaratamiz: juhoviy maqollarni quyidagi uch sohadan uzib, mustaqil xalq ifoda vositasi sifatida o’rganib bo’lmaydi: Juho latifalari va xalq hikoyalari uslub, yo’l, mavqe va falsafa sifatida. Arab xalq maqollari juhoviy maqollarni vujudga keltirgan tabiiy muhit sifatida. Juhoviy maqollar xalq maqollari merosining kichik bir qismidir. Arablar mijozi o’tkir kinoya va achchiq hazilni xush ko’radigan ruhiyat egalaridir. Shu sabab juhoviy maqollarda mahalliylik kuchli bo’lib, Misr muhiti ularni yaratish, qabul qilish va keng tarqatishda etakchi o’rin tutgan. Ushbu uch yo’nalish va xalq maqoliga berilgan umumiy ta’riflar asosida juhoviy maqollarning qator xususiyatlarini belgilash mumkin. Juhoviy maqollar umumiy xalq maqoli ta’rifidan katta farq qilmaydi: ular sodda til, qisqalik va ixchamlilik bilan hayotda ko’p uchraydigan haqiqatni ifodalaydi. Biroq ular turli ijtimoiy muhitlar natijasida vujudga kelgani uchun hayotiy holatlarga nisbatan turlicha, hatto zid qarashlarni ham o’z ichiga olishi mumkin. Bu ziddiyat maqolning o’zida emas, balki uni yaratgan muhitdadir. Bu erda asosiy ikki xususiyat mavjud: mavzuda axloqiy-ta’limiy ruh, uslubda qisqalik va jamlanganlik. Shu bilan birga, juhoviy maqollarga xos quyidagi o’ziga xos jihatlar mavjud. Juhoviy maqol ko’pincha Juho latifalaridan biri yoki uning mashhur so’zlaridan iborat bo’ladi:

— Aytishdi: *“Ey Juho, otangning sigirini o‘g‘rilar olib ketishibdi”.*

Juho dedi: *“O‘g‘rilarda bo‘lsa ham, otamda bo‘lganidek”[5].*

— Aytishdi: *“Ey Juho, qiyomat qachon bo‘ladi?”*

Dedi: *“Men o‘lganda”[6].*

— Aytishdi: *“Ey Juho, kunlaringning eng yaxshisi qaysi?”*

Dedi: *“Qalpoqqa tuproq solib yurgan paytim[7]”*

— Aytishdi: *Hayrli tong, ey Juho!*

Dedi: *“Men hali sarsonman”[8].*

Ba‘zan juhoviy maqol o‘tkir, achchiq so‘z bo‘lib, ma‘lum latifaning xulosasi sifatida keladi:

— *“Agar bu mushuk bo‘lsa, go‘sht qaerda? Agar bu go‘sht bo‘lsa, mushuk qaerda”?[9]*

Bu Juho xotini bilan bog‘liq mashhur latifadan olingan. Ba‘zan esa maqol latifaning nomi bo‘lib, mustaqil maqol sifatida qo‘llanadi: Juho mixi, Juho darvozasi, Juho uyidek, Juho qozoni. Ko‘plab juhoviy latifalar ta‘limiy, axloqiy va ijtimoiy mazmunga ega bo‘lib, ulardan ayrimlari xalq orasida mustaqil maqolga aylangan. Shu sabab juhoviy maqol bilan uning hikoyasi o‘rtasida badiiy bog‘liqlik saqlanadi. Ko‘pgina juhoviy latifalarni «maqol hikoyalari» deb atash mumkin, chunki ular oxirida chuqur ma‘noli, ixcham ibora bilan yakunlanadi. Juhoviy maqollarda hikoya uslubi va dialog alohida o‘rin tutadi: Aytishdi, ey Juho, Juho javob berdi... Bu uslub tajribaga dramatik va insoniy chuqurlik beradi. Juhoviy maqollarda kinoya, masxara va achchiq hazil ustun: *“Juho o‘z go‘shtiga loyiq”, “Juho kattami yoki o‘g‘limi”, “Qulog‘ing mendan, ey Juho”* kabilar bunga misoldir.

Juhoviy maqollar chuqur realistik ruhga ega. Juho voqelikni qanday bo‘lsa, shunday qabul qiladi, uni inkor etmaydi. Ammo shu voqelikka hazil va kinoya orqali munosabat bildiradi. Mazmun jihatidan esa o‘sha voqelik haqida qayta o‘ylashga, unga qarshi turishga yoki uni o‘zgartirishga undaydi. Shu tariqa, juhoviy maqollar shakl va mazmun jihatidan juhoviy qarashning ayniqsa ijtimoiy nuqtai nazarining ifodasidir. Ko‘plab xalq maqollari Juho nomi bilan atalmasa-da, mazmunan unga mos keladi va ko‘pincha «Juho aytganidek» deb qo‘llanadi. Bu ularning xalq orasida avloddan-avlodga o‘tib yashab kelayotganini ko‘rsatadi.

Aytishdi: Ey Juho, qo‘ylaringni sanab chiq[10].

Juho dedi: *Bittasi yotibdi, bittasi turibdi.*

— Aytishdi: *Ey Juho, dengiz to‘lqinlarini sanab chiq[11].*

Dedi: *Kelayotganlari ketayotganlaridan ko‘p.*

— Aytishdi: *Ey Juho, yurting qaer?[12]*

Dedi: *Xotini qaerda bo‘lsa, o‘sha er.*

Bu uslub juhoviy maqollarning aksariyatida keng tarqalgan. Juhoviy maqollarning barchasida kinoya, hazil va ba‘zan masxara ruhi ustun turadi:

— Juho o‘z bo‘qasining go‘shriga loyiq [13].

— Juho kattami yoki o‘g‘limi? [14]

— Qulog‘ing mendan, ey Juho [15].

— Juho xurmoni kesdi-yu, xachirini ham olib ketdi [16].

— Aytishdi: «Ey Juho, iting isitma bilan kasal [17].

Dedi: «Ha, u shu ishga bo‘sh».

— Aytishdi: «Ey Juho, otangning xotini seni yaxshi ko‘rar ekan [18].

Dedi: U jinni bo‘lib qoldimi?

— Juho darvozasidek — keng, ammo foydasi kam [19].

— Aytishdi: Ey Juho, qarchig‘a go‘shriga tashlab yuboryapti [20].

Dedi: Faqat o‘g‘irlashni to‘xtatsa bo‘ldi.

— Agar bu mushuk bo‘lsa, go‘shriga qaerda? Agar bu go‘shriga bo‘lsa, mushuk qaerda? [21]

Latifaning mazmuni maqolga aylanish jarayonida latifaning o‘zi qisqaradi, dialog unutiladi, lekin uning eng muhim qismi – xulosa saqlanib qoladi. Ayniqsa, Juho latifalariga xos kinoya va kutilmagan javoblar bunday iboralarni esda qolarli va ta’sirchan qiladi. Shu sabab ular tezda xalq nutqiga singib ketadi.

Agar juhoviy maqollarning qolganlarini ham davom ettirsak, barchasida shu hazilkash, o‘tkir uslub ustun ekanini ko‘ramiz. Agar yuqoridagi maqollarga yana bir bor nazar tashlasak, beshinchi xususiyat namoyon bo‘ladi ularning o‘ta realistikligi. Juho o‘z maqollarida tajribaviy voqelik faylasufi sifatida namoyon bo‘ladi: u narsalarni aynan mavjud voqelik asosida baholaydi va unga eng yaqin nuqtadan yondashadi. Hayotning barcha achchiq tomonlariga qaramay, u voqelikdan yuz o‘g‘irmaydi. Shu ochiq-oydin voqelikka tayanilgan holda, Juho uni sodda, rostgo‘y va tabiiy tarzda tasvirlaydi. U odamlarga yaxshi tanish bo‘lgan haqiqatlarni oddiylik va samimiyat bilan ifodalaydi. Shu bilan birga, juhoviy maqollar shakl jihatidan muayyan holatlarni hazil va kinoya bilan tasvirlasa-da, mazmun jihatidan insonni bu voqelik haqida chuqur o‘ylashga, uni qayta ko‘rib chiqishga, rad etishga, unga qarshi turishga yoki uni o‘zgartirishga undaydi.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ali, M. Juha: The Wise Fool of the East Cairo // Al-Ahram Publishing. 1998
2. Ergashev S. O‘zbek xalq afsonalari va rivoyatlari // Toshkent: Fan. 2002
3. Imomova N.K. Juho haqidagi latifalar lingvopoetikasi. Magistrlik Dissertatsiya. – Toshkent: Oriental universiteti. 2026
4. الجاحظ المعرفة دار قهرة. البحالا كتاب. بحر ابن عمر عثمان ابو
5. نوادره و تاريخه: جحا حسني حسن

6. الشعبي اداب في التعبير اشكل .ابراهيم نبيلة دوكتور
7. 1967. قاهرة .عراي ال الكتاب دار .الفلكلار علم .صلاح راشيد
8. العمية امسلة .تيمور احمد
9. عربي ال بيرت .مصر مكتبة .ججا احبار .فراج احمد الصطار عبد
10. 1978 المعرفة عالم .قويت .العربي ججا .بجار رجب محمد